

Розділ II. ТЕОРЕТИКО-МИСТЕЦЬКІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Part II. THEORETICAL AND ARTISTIC ASPECTS OF THE UKRAINIAN CULTURE

УДК 304.2

ДО АНАЛІЗУ МИСТЕЦЬКОЇ СЕМІОСФЕРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОКУЛЬТУРІ

Личковах Володимир Анатолійович – доктор філософських наук, професор,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ
<http://orcid.org/0000-0001-6354-5161>,
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.469>
volodymyr.lychkovakh@ukr.net

У контексті етнокulturографії та семіотики розглядаються репрезентації етнокulturи в художньо-образній і знаково-символічній сферах української міфології, фольклору, народного мистецтва. Предметом семіологічного аналізу виступають, зокрема знак Коня і знак Риби у традиційному світогляді та образотворчості народу. Розкривається значення художньої символіки, передовсім архетипових знаків для побудови етнонаціонального образу світу, ментально-естетичних особливостей візуальної та поведінкової культури у повсякденному житті. Дослідження мистецької семіосфери збагачує розуміння народних традицій в етнокulturі, сприяють збереженню і трансляції культурної пам'яті народу.

Ключові слова: етнокulturа, семіосфера, знак Коня, знак Риби, етнокulturографія, семіотика, семіологія мистецтва.

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях етнокulturи важливу роль відіграє аналіз її художньої складової. На перетині культурології, мистецтвознавства та естетики пропонується, зокрема такий напрям досліджень як «етнокulturографія» (В.Личковах, Г.Файзулліна), що розкриває репрезентації етнокulturи у мистецтві та художній літературі [6]. Якщо ідейно-змістовою основою етнокulturи є світогляд, мова, ментальність, міфопоезис, то її знаково-символічний аспект складає семіосферу як предмет дослідження семіотики (семіології). На сьогодні аналіз мистецької семіосфери в українській етнокulturі тільки розпочинається, бо семіотика культури і мистецтва ще не набула в Україні такої довершеності, як, скажімо, у Празькій (Я. Мукаржовський) чи Тартусько-Московській (Ю. Лотман) школах. Але сучасні дослідження історії та світоглядно-естетичних особливостей української художньої мови вимагають звернення до семіологічного аналізу знаків етнокulturи, які формують мистецький дискурс національної образотворчості як в її традиційних, так і модерних формах.

Мета статті – застосувати семіологічний підхід до аналізу знаково-символічної сфери української етнокulturи і на прикладах знаку Коня і знаку Риби розкрити її значення для розуміння світоглядно-естетичних і художніх особливостей національної образотворчості.

Огляд досліджень і публікацій. В Україні до загальних проблем семіотики культури і мистецтва звертаються О. Афоніна, Л. Богата, О. Кирилук, О. Коваль, А. Кравченко, Б. Парахонський, С. Стоян, О. Тарасенко. Методологічно вони так чи так спираються на основоположні семіологічні ідеї Ч. Пірса, Ф. де Сосюра, Б. Кроче, С. Лангер, О. Лосєва, Я. Мукаржовського, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, а також представників постмодерної філософії – Р. Барта, Е. Бенвеніста, Ж. Бодрийяра, Ю. Кристєвої, К. Леві-Строса, У. Еко та ін. Але знаки етнокulturи з точки зору семіотики в Україні досліджені значно менше – це, в основному, праці О. Білоус, О. Жайворонка, Н. Ковальчук, І. Мойсеїва, Н. Пастуха, Т. Пуларії, Т. Федотової. Що можна додати до аналізу мистецької семіосфери в українській етнокulturі?

Вклад основного матеріалу. Міфологія, релігійна свідомість, художня творчість спираються на сакральні горизонти «святівідношення», що виявляються через архетипи, хронотопи, сигнатури української культури. В архетипах закріплені «першообрази», точніше «першосмисли» чи «прасимволи» етнокulturи. У хронотопах узагальнюються часово-просторові характеристики етнонаціонального буття, святівідношення, художньої образності. Сигнатури ж знаково-символічно позначають глибинні сенси, духовні принципи організації етнокulturного простору, переживання вищих цінностей як святостей.

Разом узяті, ці культуротворчі платформи закладають основи мистецького семіозису.

Розглянемо семіосферу української етнокультурологічної на прикладі знаково-символічних образів традиційної й сучасної культури, міфології, фольклору, мистецтва і літератури, зокрема знаку Коня і знаку Риби у світоглядно-ментальних і художньо-естетичних вимірах творчості.

Знак Коня в етнокультурі

Знаки етнокультури останнім часом усе частіше стають об'єктом культурологічних, етнокультурологічних, мистецтвознавчих і літературознавчих досліджень [3]. Поступово вибудовується своєрідна *семіотика етнокультури*, виходячи з якої дослідники адекватно інтерпретують стародавні тексти і артефакти міфології, фольклору, народних ремесел, іконографії, сучасного мистецтва та літератури (особливо в стилістиці неофольклоризму, неонаївізму, етнофутуризму, фольк– і поп–культури, фентезі тощо).

Відтворені і проінтерпретовані знаки етнокультури часто ведуть до розгадки сакральних значень традиційних орнаментів, вишивок, килимарства, пісень, казок, легенд, християнської іконографії та творчості тих письменників і художників, хто звертався до фольклорних сенсів, знаків і символів рідної культури.

Узагалі у слов'янських мовах і етнокультурах походження слова «кінь» залишається неясним, навіть загадковим. Як зазначав В. Даль, корінь слова пов'язаний із старослов'янським «комонь», «клюся», що відповідало арабському «фарь» [2;155]. Таку ж етимологію має і родинне слово «кобила» (від * Кобн) [10; 215]. В українській мові знак і семантика «коня» диференціюється в поняттях «коник, конічок, кониченько, лошак, лошачок, лоша, лошатко» [3; 286]. Між іншим, Єршовський «Конёк-горбунок» перекладається українською як «горбокони́к». Як правило, у слов'янській міфології, фольклорі (казках, легендах, піснях) знак Коня символізує відданість, швидкість, витривалість, дружбу, долю, Сонце, іноді – потойбічний світ. Тому в народній афористичній семіотика і семантика Коня отримує різні порівняльні характеристики, пов'язані з життям природи і людини, людськими якостями і стосунками. У казках з'являються «крилаті» (небесні) коні, в піснях згадуються «вороні» (баскі) коні, звучать характеристики коня як вірного товариша, друга, помічника, рятувача. Уся Русь уявляється як «птаха-трійка» – «Трійка мчить, трійка скаче...».

Особливий вплив на розуміння знака Коня в слов'янській етнокультурі наклало козацтво, козацький культ коня як у Росії, так і в Україні. У піснях, думах, народних (лубочних) картинах козак і його кінь часто нероздільні як брати Діоскури, складаючи одне ціле життя і долі. У цьому сенсі в Україні кажуть: «Як сів на коня, то й частка моя», пов'язана з ідеєю свободи. Архетипічним для народного мистецтва стало зображення легендарного «козака Мамає», яке набуло навіть іконографічного характеру і стало улюбленим мотивом творчості багатьох українських художників, починаючи від Т. Шевченка і до сьогоденних постмодерністів.

Покажемо звернення до козацької теми молоді київської художниці К. Косьяненко, автора оригінального проекту «Мамаї та Мамаївни». У передмові до каталогу її однойменної виставки вказується, що в представленому циклі творів «Катерина з крайньою, властивою тільки дітям, сміливою наївністю звертається до традиційних, навіть затертих тем і образів, які давно стали, з одного боку, візиткою нашої нації і країни, а з іншого, – невід'ємною складовою низової культури, її знецінення до шаблону» [7; 3]. У якомусь сенсі «шаблон», «стереотип», а вірніше, «архетип» – це зображення козака з конем, біля якого, як правило, дівчина («я козачка твоя, я дружина твоя, пане полковнику мій синьоокий» – Н. Галковська). Тема козака Мамає з невід'ємним вірним конем у достатку присутній і в творчості київського художника А. Фурлета, посідаючи гідне місце в семіотиці його образності.

Знак Коня в етнокультурі володіє незліченними значеннями, а міфопоетична, світоглядна та художньо-естетична семіотика його образів воістину безмежна. Сама суть образу Коня зв'язується, насамперед, із рухом, динамікою, переміщенням (бога, героя, Сонця, стихій, пір року). Тому «Кінь» – неодмінний атрибут ряду божеств у багатьох міфологічних системах Євразії, і обов'язковий супутник народних героїв (лицарів, козаків), а також деяких святих (воїнів) у християнстві. Обігрується мотив Коня і в міфологемах Світового Дерева і Древа життя, набуваючи у різних народів особливого етнокультурного значення, іноді навіть підміняючи собою символіку самого космічного Дерева. Так, у скандинавській міфології Древо Світове – це, фактично, «кінь Одіна», в давньоіндійській – «Ашваттха», давньокитайські «небесні коні» корелюють із кінськими масками Алтаю [5]. У вже згаданих образах «Козака Мамає» кінь майже завжди знаходиться поблизу могутнього дерева («світового»), а в українських декоративно-орнаментальних зображеннях підміняється квіткою у вазоні, навіть із зображенням парубка або дівчини.

У християнській культурі окремі язичницькі значення зображення Коня зберігають свою

семантику і досить часто використовуються в іконографії. Кінь виступає неодмінним атрибутом святих воїнів на іконах Георгія Переможця, Дмитра Солунського, Федора і Конона. Ще за візантійським канонам, прийнятим у Київській Русі, святий Георгій (Юрій Змієборець) зображується, як правило, на білому коні (символ Сонця), що перемагає змія-дракона, чому допомагає копитами і кінь. Символіка боротьби світла і темряви, добра і зла, християнства та язичництва тут очевидна, і ідея Перемоги тільки посилюється сакральними смислами знака Коня.

Іконографія святого Конона теж вельми показова. За християнським уявленням, він був не лише «городник» – покровитель коней, а й «почесний кучер» – возив на колісниці громовержця Іллю. Як бачимо, в цьому іконографічному образі зливаються християнські і язичницькі вірування в вищого суддю – індоєвропейського (в т.ч. слов'янського) бога Грози Перуна і біблійного пророка, святого Іллю, які роз'їжджали Небом на сонячній колісниці, запряженій кіньми, теж мають солярне, «божественне» походження. Знак Коня трапляється і на новгородській іконі XV ст. «Диво про Флора і Лавра». Тут, по суті, зображується навчання християнських «Діоскурів» конярству. Цікаво, що старший брат Флор поруч із чорним конем, а молодший Лавр – із білим.

Недивно, що в окремих етнокультурах коні використовувалися і в ритуалах жертвопринесення як якийсь дар божеству або ж символ спокутування. У цьому сенсі відомий феномен «жовтневого коня» у стародавніх римлян, похоронні обряди князя (конунга) разом із конем у древніх слов'ян і скандинавів, прощання з конем у запорізьких і донських козаків. У деяких народів (скіфи, гуни, козаки) були навіть окремі кладовища коней. Якщо врахувати, що знак Коня пов'язаний не лише з культом Сонця (безсмертя), але і потойбічним, «підземним» світом (семантика смерті і воскресіння), то стають зрозумілими і магічні, навіть містичні функції Коня як посередника між людиною і Космосом, своїм господарем (вершником, наїзником, другом-товаришем) і його долею. Цей мотив показово обіграв і О. Пушкін у «Пісні про віщого Олега» і П.Єршов у «Коник-горбоконику», і Т. Шевченко в поемі «Великий льох».

Маючи такі космічні, солярні, інфернальні потенціали, знак коня в окремих етнокультурах маніфестує і неусвідомлену силу, і ненаситність у всіх сенсах, і невичерпну працездатність («працює, як кінь»). Звідси і приказки на кшталт: «Якби кінь свою силу знав, ніхто на нім не всидів», «Кінь хоч і здихає, а їсть» [3; 287]. У цьому світлі стають зрозумілими і вирази «Бути на коні», «Сідати на свого коня», «Старий кінь борозни не зіпсує» та ін. Не випадково практично всі фібули-застібки Європи IV–IX ст. прикрашалися образами Коня, Лося, віщої птиці.

Іноді знак Коня пов'язується і з проявами спритності, хитрості, навіть обману. Багатьом народам відомі фразеологізми «хід (гра конем)», «на коні і під конем», «дарованому коню в зуби не дивляться», «троянський кінь» та ін. Більш того, з конем асоціюються і перипетії людської долі, хитрості і секрети людського життя: «Долю і конем не об'їдеш», «Любиш поганяти – люби і коня годувать», «Був кінь, та (й) з'їздівся», «Коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає», «Баба з возу – кобилі легше».

Цікавими є й сексуально-еротичні конотації знака Коня в деяких етнокультурах. Символізуючи Сонце, Життя, Рух взагалі, кінь пов'язується і з проявами любовної похоті, сексуальної енергії задоволення або ненаситності. У слов'янських культурах, зокрема, в українській, «напоїти коня» означає втамувати спрагу похоті, залучити сексуальну увагу, розбудити еротичні бажання. Недарма на багатьох народних картинах юнак і дівчина зображуються поруч із конем (жеребцем) біля річки, озера або колодязя. Кінь стає символом майбутнього зв'язку – «Дівчина моя, напій же коня». У поемі Т. Шевченка «Великий льох» ця семантика набуває трагічного звучання, пов'язаного з долею України. Одна дівчина поїть коня Петра I, що повертається з Полтавської битви, і за це тяжко карається – її душу не пускають до раю [3; 385].

В історії українського фольклору, літератури й мистецтва цей канонічний сюжет: козак – дівчина – кінь – криниця – трапляється досить часто, особливо в живописі наївізму і неопрімітивізму (М. Приймаченко, І. Пенський, О. Потапенко та ін.). Наприклад, у М. Приймаченко цей мотив навіть акцентується і гіперболізується: на картині «Весілля» (1971 р.), де зображено 3 коня під возом, а на картині «Ваня зловив коней» (1971 р.) бачимо вже 5 коней, зібраних хлопцем воєдино [8], тобто воістину «Ваня напоїв коня» (1973 р.). Подібні сюжети характерні і для народного малярства.

У літературних і філософських творах Г. Сковороди образ коня (Оленя) часто збігається з його трактуванням у народному мистецтві, зокрема, в розписі хат, малої пластики, орнаментиці. Подорожуючи Україною, Росією та Західній Європі, наш вітчизняний поет і мислитель неодноразово бачив різні солярні знаки, в т.ч. фігурки коней, оленів, флюгери з півнями тощо. Зі спогадів про Г. Сковороду відомо, що він

був знайомий з голландською енциклопедією часів Петра I «Емвлеми і символи», з якої використовував деякі сюжети і малюнки в своїх творах (діалогах і притчах). Наприклад, у діалозі «Розмова, звана Алфавіт, або буквар світу» є притча про пораненого, але «мудрого» оленя, який рятується лікувальною травою дігтамнус [5; 140], званої ще «червона рута» – символом краси і любові. До образу Оленя (Коня) Г. Сковорода звертається у своєму «Саду божественних пісень» (Пісня 8-я), в «Байках Харківських» («Верблюд і Олень», «Олениця і Кабан»). Як у міфології, фольклорі і народному орнаменті, Олень (Кінь) тут носій швидкості, сили, мудрості, винахідливості, бо п'є прозору джерельну воду Істини» [5; 142].

Міфологічні, фольклорні та літературні уявлення про Коня як священну і чудодійну тварину, що допомагає і навіть рятує людину і його світ використовував і П. Єршов у знаменитому «Конику-горбоконику». У літературній казці відтворюються давньослов'янські мотиви сакрального жертвопринесення священного коня, образ чарівної кінської голови, що нагороджує багатством добру і чуйну дівчину. Використовуються також ритуали з «конем» на весіллях, похоронах, різдвяних колядках. Єршовський «Конёк-горбунок», як і в народному казковому фольклорі, має дар передбачати, віщати, передвіщати (за «дванадцять днів» наперед). До сих пір на Чернігівщині існує повір'я, що кінь відчуває «лиху годину», «тяжку роботу». Передчуття конем біди виражається в приказках «Перечепився кінь вороний на широкому мосту», «Кінь води не п'є, він на воду дме».

Таким чином, знак Коня в етнокультурі має багатшу семіотику і семантику, закріплену в міфах, фольклорі, орнаменті, декоративно-прикладному та образотворчому мистецтві, в іконографії й творчості талановитих поетів, письменників і художників. На підставі цього висувається, зокрема, припущення, що «Коник-Горбоконику» П. Єршова адекватно включений в семіосферу слов'янських народів, де знак Коня (Лося, Оленя) має найдавніші міфологічні, світоглядні, фольклорні, в т.ч. і казкові значення. «Кінь» асоціюється з семантикою руху Сонця, охорони Світового Дерева і Дерева Життя, людської дружби, відданості, витривалості, героїзму як у старозачинницькій, так і християнській культурах народів «степової Ойкумени».

Знак Риби в етнокультурі

Естетико- і відеосфера суспільства має не лише трансцендентно-семіотичні, релігійні, сакральні, духовно-піднесені виміри, що знаково-символічно виявляються у візуальних формах як традиційної етнокультури, так і сучасного соціокультурного середовища. Локус проживання людини, топос нації пов'язані і з певними геокультурними, природними, побутовими умовами повсякденного існування, буденної екзистенції. Етнокультура визначається не лише мовою, ментальністю, духовними традиціями та архетипами, а й тим, в якій оселі людина проживає, який одяг носить, чим харчується тощо. Зокрема, їжа, а точніше, «гастрономічна культура» (Ю. Норманська) також входить до культури повсякденності, влітаючись у «територію душі» етнокультури загалом.

Для українського побуту і дозвілля, селянської праці та козацьких походів їжа, харчування завжди були важливою складовою способу життя, підтримкою тіла і душі, гарного здоров'я і доброго гумору. Гастрономічна культура, гостинність і застілля щедрість українців широко відомі у всьому світі. Деякі українські етнонаціональні продукти, страви, наїдки і напої стали легендарними, навіть етновизначаючими, увійшли в казки, пісні, легенди, анекдоти. Глибоким знавцем і щирим поціновувачем української кухні був М. Гоголь, який так натхненно писав про борщ із пампушками, домашню ковбасу, галушки і вареники... Сьогодні традиційні страви часто використовують у рекламі, телевізійних шоу, різноманітних PR-компаніях.

Серед природного та етнокультурного багатства українських харчів видатне місце посідає Риба, рибна кулінарія. Україна як країна річок і озер, заток і ставків, як причорноморська держава з давніх-давен знала і цінувала Рибу не лише як харчовий продукт, але й знак, символ, образ певного способу життя («як риба у воді»), здоров'я («будь же, дочко, здорова як риба» – І. Нечуй-Левицький), поведінки («ловити рибу в каламутній воді») тощо.

Взагалі образ Риби властивий міфології та етнокультурі багатьох народів світу. Як правило, у міфологічних схемах будови Всесвіту Риба слугує зооморфним класифікатором нижньої космічної зони (вода) і протиставляється птахам (повітря) і тваринам (земля) [9]. Цікаво, що в у зображенні «Чернігівського звіра» – Семаргла, – як охоронця Древа життя, пануючого в повітрі, на землі та воді, є «рибні» елементи: чи то у вигляді риб'ячого хвоста, чи то риб'ячої луски, що покриває тіло цієї міфопоетичної істоти.

«Рибна» міфологія і культ Риби зародилися у найдавніші часи, в т.ч. і на Чернігово-Сіверщині (Мезенська стоянка на Десні, прилуцькі маргінеси трипільської культури). У палеолітичній та неолітичній культурах знаки риби на наскельних зображеннях і в «малій» пластиці виконували як утилітарні (риболовля), так і магічні (заклинання) функції, слугували сексуальним символом на фалічних жезлах із відтулинами. У міфах про створення світу рибама надавалась і деміургічна роль: саме вони підіймали мул зі дна океану для творення суші, ставали опертям землі (кити, дельфіни). Як

не дивно, солярні божества, особливо шановані у древніх слов'ян, використовували рибу як їздових істот, коли об'їздили землю й небо на сонячному човні. А у міфах про потоп риби виступали як рятувальники, які можуть урятувати навіть від «кінця світу». В російських та українських казках ці уявлення виявились у вірі у всемогутність Риби («по щучьому веленью...»), її казкову благодійну силу («золота рибка»). Риби виконували також лікарські функції, були символом здоров'я і багатства.

У біблійному символізмі відбувається своєрідна трансформація «риб'ячих образів» архаїчних кам'яних риб із посиленням їх животворного, навіть воскресаючого начала. У ранньохристиянському катакомбному мистецтві образ Ісуса Христа часто позначався саме символом Риби, оскільки грецьке слово «риба» було аббревіатурою сакральної формули «І.Х., син Божий, спаситель», а зображення риби виступало ще й знаком християнської віри, чистоти Діви Марії, водного хрещення й святого причастя (потім замінюється хлібом і вином). Перші апостоли Христові були рибалками, і всі вони були оголошені Ісусом «ловцями людських душ», що символічно позначалося рибою і сценами риболовлі.

Узагалі у Біблії як «світі символів» (Г. Сковорода) дуже багато рибних сюжетів, образів, метафор, алегорій. Так, історія біблійного Іони, якого проковтнула велика риба-кит, символізує перехід смерті у воскресіння. За есхатологічними уявленнями, наприкінці світу Месія поділить із праведниками, яких врятує, саме рибу (у Талмуді власне Рибою є сам Месія). У християнській іконографії й архітектурі досить часто зустрічається мотив трьох сплетених риб, що утворюють трикутник – астрологічний знак другого Пришестя, коли Сатурн і Юпітер зйдуться на небі в зодіаку Риб. В Євангеліях, крім апостолів-рибалок (Петро та Андрій – «ловці человеков»), мова йде про насичення людей рибою та хлібом, і про рибу (дельфіна) як символ переродження, воскресіння й спасіння.

Інколи знак Риби в історії культури набуває ціннісної амбівалентності, означаючи протилежні начала: від мудрості до глупоти, від статевої сили до сексуальної індиферентності. Риба пов'язується не лише з утвердженням життя і сподіванням на воскресіння, а й виступає як еквівалент царства мертвих, позначаючи могутні злі сили (кит). Так, біблійне морське чудовисько Левіафан має образ велетенської потворної Риби, а на гравюрах доби Реформації можна побачити зображення гігантської риби, яка пожирає риб'ячу дрібноту: символ невмолимих сил і законів природи. Образ кита часто уособлював найстрашніше чудовисько саме риб'ячої природи (напр., «чудо-юдо» в російських народних казках).

В окремих етнокультурах знак Риби пов'язується з філософськими уявленнями про взаємозв'язок життя-смерті-безсмертя: це так звані «граничні категорії культури» (О. Кирилюк). Риба може вважатися пращуром людини, від якого походять гібридні людино-риби (амфібії); втілювати в собі душу померлого (дельфін); символізувати нове народження у поховальних ритуалах, пов'язуючись із мотивом вмираючого та воскресаючого бога. Тому, мабуть, не випадково у деяких народів існували різноманітні табу на рибу, ритуальна риболовля, використання риб-лікарів для лікування, в т.ч. й від безпліддя (фаллічні конотації риби). В індійській, шумерській, вавилонській міфології Риба набуває божественних рис, зокрема турбується про Першолудину, має цілющі сили і властивості. В російських казках зустрічається персонаж «Матері-Риби», що говорить людською мовою [9].

Узагалі у слов'янському фольклорі згадуються різні породи риб – від щуки і карася до сьомги і сома, – які символізують різні людські якості або життєві ситуації. Образи риби використовували байкарі, поети та письменники (напр., «премудрий піскар»). Із семантикою риби пов'язано багато слов'янських приповідок та прислів'їв, де риба має як позитивні, так і негативні значення.

В українській етнокультурі знак Риби завжди був доволі популярним і полісемантичним. Символіка риби і риболовлі з культових зображень часів палеоліту перейшла у відеосферу етнокультури, закарбовуючись у писанках, вишиванках, рушниках, килимарстві, гончарстві та інших народних промислах. Так, знаково-стилістичне зображення Риби можна зустріти і досі на писанках з Івано-Франківщини, символіка яких пов'язується з культом Великої Богині (Magna Mater у трипільців), де риба виступає як знак плодючості та розмноження [1].

У мові й народній творчості українців Риба часто використовується для традиційних образних порівнянь, стаючи об'єктом численних фольклорних метафор і алегорій [3]. В народі говорять, що людина може «битися як риба», «мовчати як риба», «плавати як риба» тощо. Взагалі знак Риби і в українській етнокультурі теж має полісемантичні, інколи амбівалентні ціннісні значення. В характеристиці людей та їхніх взаємин риба може ставати символом згоди («ми з тобою, як риба з водою»), обережності й розважливості («і риба не плине проти бистої води»), а також людську млявість, в'ялість, беземоційність, безхарактерність («ні риба, ні м'ясо»). Знаменно, що знак Риби фігурує і в мовній любовній символіці («варити рибу», «тащити до куми судака»), образно прикрашає пестливі звертання до коханої («рибка», «рибонька», «рибчина»). В цьому сенсі

звучить у казках, віршах і піснях, як, наприклад, у П. Чубинського: «Вийди, дівчино, вийди, рибчино».

В аксіосфері сучасної культури риба і риболовля мають не лише традиційні символічні значення, а й набувають нових, найчастіше, комічних характеристик (анекдоти про рибалок, гумористичні пісні типу «эх, хвост-чешуя...», «чок-чок-чок... », до болю знайомий фільм «Особенности национальной рыбалки» тощо). На цих прикладах бачимо, як традиційні архетипи перетворюються на новітні кенотипи, а семіосфера етнокультури підживлює сучасні форми візуальності, способу життя, світовідношення. Все це фіксується в образотворчому мистецтві (напр., роботи О. Петрової, В. Жлудько, Г. Вараниці та ін.).

На Чернігово-Сіверщині як Подесенні любов до риби, риболовлі, рибацької юшки завжди була і є важливим компонентом повсякденної культури, який для багатьох чоловіків (і навіть деяких жінок) став сакральним актом, подією, святом. Край річок та озер, загат і ставків гастрономічно живе не тільки поліським хлібом і картоплею, а й рибою, надаючи їй символічних, святкових значень. Уже назва головної водної артерії Чернігівщини – «Десна» – пов'язана із сакральними звукосполученнями давньослов'янської мови, де «-дн» означало «дно», «русло», «водний стрижень» і перейшло у назви багатьох українських, білоруських, російських і т. д. річок: Дніпро, Дон, Дністер, Двіна, Дунай. «Незаймана дівця» річка Десна співзвучна з ім'ям слов'янської богині Дани – покровительки водної стихії, рибалок і риболовлі. А видатний наш земляк О. Довженко не випадково так алегорично назвав поетизовану ним «зачаровану Десну» еротичним ім'ям «незайманої дівці».

Відтак, не дивно, що кожний чернігівець (сівер, чернег) – то потенційний, а часто чинний рибалка, і якщо не всі ловлять рибу, то юшку люблять всі! А скільки рибацьких історій, оповідей, побрехеньок можна почути за будь-яким столом, особливо в чоловічих компаніях! Деякі рибалки на Чернігівщині в буквальному сенсі стають поетами, розповідаючи про свої екологічні, спортивні й естетичні переживання на риболовлі, наприклад, у Ладинці, Золотинці, Брусиліві тощо. Високим майстром поєднання поетичного слова і риболовлі, ліричної пісні та смачної юшки був Петро Григорович Зуб – колишній доцент педінституту, композитор і поет.

Аксіосфера і візуальна символіка Риби покликані розкрити глибинні цінності й традиції українського народу, Чернігово-Сіверщини, інших регіонів України. Через образи риби і риболовлі, річок і озер, рибалок і русалок можна зрозуміти деякі секрети етнотентальності, характерні риси українського «СВЯТО-відношення» і національної вдачі. Хай щастя рибачка стане домінантним настроєм усього життя, а знак Риби приносить здоров'я, успіх і порозуміння!

Висновок. Таким чином, на прикладах аналізу образних архетипів, зокрема знаку Коня і знаку Риби в етнокulturі бачимо, що мистецька етнокulturографія спирається на розвинену в міфології та фольклорі семіосферу. Знаки, символи, образи і коди народної культури складають семіотичний базис мистецтва, який репрезентується в художньому мисленні і творчості митців.

Список використаної літератури

1. Білоус О. Символічна мова писанок від кам'яної доби до сьогодення. Київ : «Артанія», 2008.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. II. Москва, 1956.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокulturи: Словник-довід. Київ, 2006. 703 с.
4. Иванов В. В. Конь. *Мифы народов мира: Энциклопедия*. В 2-х тт. Т. 1. Москва, 1980. С. 666.
5. Костова Т. М. Г. Скворода: Трактовка образу оленя (коня) в його творах і в народній вишивці. *Традиційна культура в умовах глобалізації: Матеріали наук.-практ. конф.* Харків, 2014. С. 138-144.
6. Личковах В., Файзулліна Г. Етнокulturографія: репрезентація етнокulturи в мистецтві та художній літературі. Київ : НАКККіМ. 2018. 256 с.
7. Мамаєва К. Вступна стаття. *Катерина Косьяненко. Мамаї та Мамаївни: Живопис*. Київ, 2013. 36 с.
8. Приймаченко М. Альбом. Київ, 1994. 132 с.
9. Соколов М. Н. Рыба. *Мифы народов мира: В 2-х т. Т. 2.* Москва, 1982. С. 391-393.
10. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Киев : Рад. школа, 1979.

References

1. Bilous O. Symvolichna mova pysanok vid kamianoi doby do sohodennia. Kyiv : «Artanii», 2008.
2. Dal V. Tolkovy slovar zhyvoho velykorusskoho yazyka. T. II. Moskva, 1956.
3. Zhaivoronok V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv, 2006. 703 s.
4. Yvanov V. V. Kon. *Myfy narodov myra: Entsiklopediya v 2-kh t. T. 1.* Moskva, 1980.
5. Kostova T. M. H. Skovoroda: Traktovka obrazu olenia (konja) v yoho tvorakh i v narodnii vyshyvtsi. *Tradytiiina kultura v umovakh hlobalizatsii: Mater. nauk.-prakt. konf.* Kharkiv, 2014. S. 138-144.
6. Lychkovakh V., Faizullina H. Etnokulturohrafia: reprezentatsiia etnokultury v mystetstvi ta khudozhnii literatury. Kyiv : NAKKKiM. 2018. 256 s.

7. Mamaieva K. Vstupna statia. Kateryna Kosianenko. *Mamai ta Mamaivny*: Zhyvopys. Kyiv, 2013. 36 s.
8. Pryimachenko Mariia: Albom. Kyiv, 1994. 132 s.
9. Sokolov M. N. Ryba. Myfy narodov myra: V 2-kh t. T. 2. Moskva, 1981.
10. Tsehanenko H. P. *Etymolohycheskyi slovar russkoho yazeka*. Kyiv : Radianska shkola, 1979.

TO THE ANALYSIS OF ARTISTIC SEMIOTICS IN ETHNOCULTURE

Lychkovakh Volodymyr – Doctor of Science (Philosophy),
Professor National Academy of Culture and Arts Leadership Kyiv, Ukraine

Representations of ethnoculture in the artistic, figurative, sign and symbolic spheres of Ukrainian mythology, folklore, and folk art are considered in the context of ethnocultural studies and semiotics. The subject of semiological analysis are, in particular, the sign of the Horse and the sign of Pisces in the traditional worldview and art of the people.

The article reveals the importance of artistic symbolism, especially archetypal signs for the construction of ethno-national image of the world, mental and aesthetic features of visual behavioral culture in everyday life. The study of the artistic semiosphere enriches the understanding of folk traditions in ethnoculture, contribute to the preservation and transmission of the cultural memory of the people.

Key words: ethnoculture, semiosphere, sign of the Horse, sign of Pisces, ethnoculturography, semiotics, semiology of art.

UDC 304.2

TO THE ANALYSIS OF ARTISTIC SEMIOTICS IN ETHNOCULTURE

Lychkovakh Volodymyr – Doctor of Science (Philosophy),
Professor National Academy of Culture and Arts Leadership Kyiv, Ukraine

The aim of this paper. The purpose of the article is to apply a semiological approach to the analysis of the sign-symbolic sphere of Ukrainian ethnoculture and to reveal its significance for understanding the ideological, aesthetic and artistic features of national art on the examples of the sign of the Horse and the sign of Pisces.

Research methodology. The author base himself on the concept of ethnoculturography (ethnocultural researches) as a representation of ethnoculture in artistic images of art. A semiological approach is also used to analyze the signs of ethnoculture, in particular the sign of the Horse and the sign of Pisces in the mythology and folklore of the Ukrainian people. A comparative method is used to compare different meanings of the sign-symbolic sphere of artistic art to analyze the artistic semiotics of ethnoculture.

Results. The sign of the Horse in ethnoculture has a rich semiotics and semantics, enshrined in myths, folklore, ornamentation, arts and crafts, fine arts. In the same way, the axiosphere and artistic symbolism of the sign of Pisces reveal the worldview values and ethnocultural traditions of the Ukrainian people. «The Horse» is associated with the semantics of the movement of the Sun, the protection of the World Tree and the Tree of Life, human friendship, devotion, endurance, heroism in all peoples of the «steppe Oicumene», both pagan and Christian cultures. Through the images of Pisces and fishing, rivers and lakes, fishermen and mermaids, one can understand the ambivalent features of Ukrainian ethnoculturality and national character (for example, the polarity of rationalism and mysticism, wisdom and cunning, courage and caution, etc).

Novelty. Representations of ethnoculture in the artistic, figurative, sign and symbolic spheres of Ukrainian mythology, folklore, and folk art are considered in the context of ethnocultural studies and semiotics. The subject of semiological analysis are, in particular, the sign of the Horse and the sign of Pisces in the traditional worldview and art of the people.

The practical significance. The article reveals the importance of artistic symbolism, especially archetypal signs for the construction of ethno-national image of the world, mental and aesthetic features of visual behavioral culture in everyday life. The study of the artistic semiosphere enriches the understanding of folk traditions in ethnoculture. They also contribute to the preservation and transmission of the cultural memory of the people.

Key words: ethnoculture, semiosphere, sign of the Horse, sign of Pisces, ethnoculturography, semiotics, semiology of art.

Надійшла до редакції 30.11.2021 р.

УДК 78.072:78.01

ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ В СУЧАСНИХ МУЗИКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Швець Наталія Олександрівна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та історії культури,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, м. Київ
<http://orcid.org/0000-0003-4123-4834>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.v38i.470>
natala.shvets@gmail.com

Розглянуто філософсько-методологічну проблематику сучасних музикознавчих досліджень, проаналізовано особливості застосування методів і підходів сучасної філософії (герменевтичний, системно-структурний, функціональний, культурно-історичний, семантичний, інтегративний підходи). Обґрунтовано доцільність розширення